

pe ștampilă chipul lui Magnentius însoțit de o legendă ce se datează, după P. Bastien, între 18 ianuarie și începutul lui mai 360.

În așteptarea publicării exhaustive a deosebit de importantului tezaur, la a cărui cunoaștere paginile din cronica revistei citate, datorate lui Il. Cahn, contribuie cu date noi de vădit interes, nu putem decît să deplîngem faptul că ilustrația o repetă pe cea din catalogul mai înainte semnalat și care este cu totul insuficientă.

Gh. Poenaru Bordea

MARIA CAPOZZA, *Movimenti servili nel mondo romano in età repubblicana. I. Dal 501 al 184 a.Cr.* (Università degli studi di Padova. Pubblicazioni dell'Istituto di Storia Antica. Vol. V) « L'Erma » di Bretschneider, Roma, 1966, 164 p.

Lucrarea de față răspunde nevoii de sinteze asupra revoltelor de sclavi, tot mai puternic cerute de studiile recente, prin noutatea și diversitatea concluziilor lor asupra diferitelor aspecte ale sclaviei antice. Urmind a prezenta într-un volum viitor seria marilor răscoale posteroare transformărilor politico-sociale din secolul al II-lea î.e.n., autoarea se concentrează în prima parte a studiului său asupra mișcărilor minore anterioare: comploturi relativ restrinse, susținute de sclavi, fără a fi fost însă întotdeauna inițiate de ei, și reprimare adesea chiar din faza de pregătire. Documentele dau asupra lor informații vagi, uneori contradictorii și, în parte, suspecte, — informații pe care autoarea le confruntă însă cu miză și cărora încearcă să le definească adevăratul conținut prin integrarea în complexul de împrejurări ale momentului istoric respectiv. Delimitînd astfel, pe baza corespondențelor istorice, nucleul veridic al narațiunii izvoarelor de adăugirile lor anacronice, Maria Capozza respinge teoriile care considerau mișcările din primul secol al Republicii drept replici fictive ale unor tulburări mai recente: era cazul complotului din 500 î.e.n., inițiat de partizani ai Tarquinilor împotriva tinerei guvernări oligarhice a Romei, negat însă de istoric din cauza izbitoarelor coincidențe de eroi și de situații pe care le prezenta cu conjurația lui Catilina; era, de asemenea, cazul mișcării lui Appius Herdonius (460 î.e.n.), cit și al celei din 419 î.e.n., care, în urma unor deformări progresive ale tradiției, ajunseseră să fie suprapuse altor conjurații mai bine cunoscute. Prudența cu care autoarea definește, dincolo de coniecturile sau alterările imputabile istoricilor antici, esența și semnificația acestor prime manifestări ostile ale sclavilor caracterizează și studiul problemelor ridicate de revoltele ulterioare: originea etnică a răzvrătiților din 259 î.e.n., condiția socială a răsculaților din Etruria (196 î.e.n.), localizarea complotului din 217 î.e.n., măsura în care mișcările din 259, 217, 198 și 196 î.e.n. au avut un caracter filo-cartaginez, sau posibila legătură dintre revolta sclavilor — păstori din Apulia (185—184 î.e.n.) și prigonirea adeptilor lui Bacchus. De fiecare dată, caracterul sistematic și complex al analizei izvoarelor, bogăția materialului bibliografic readus în discuție, cuprinzătoarele priviri istorice ilustrează rigurozitatea metodei de lucru a autoarei și asigură întregii lucrări meritul de a fi un studiu unitar, competent și original al acestor timpurii proteste sociale ale sclavilor.

Alexandra Ștefan

JEAN IMBERT, *Histoire économique des origines à 1789*. « Themis », Manuels juridiques, économiques et politiques. Collection dirigée par Maurice Duverger, Presses Universitaires de France, Paris, 1965, 453 p.

Acest nou manual de istorie economică a avut un deosebit succes în presa de specialitate¹. El va reține atenția atît ca manual — scris într-o limbă viguroasă, cu o bună organizare a materiei,

¹ Vezi recenziile profesorilor Max Kaser, în ZSS, 83 (1966), p. 546 și R. Besnier, în RHD, 44 (1966), p. 101—102.

îmbinând sinteza cu analiza, exemplificările și datele statistice — cit și ca instrument de lucru pentru cercetătorii formați. Acestora le aduce vederi personale în multe probleme și, în ceea ce privește concepțiile generale despre disciplina tratată, poziții care stimulează și înțelegerea lor independentă și lărgită, precum și o prețioasă bibliografie selectivă cu aprecieri critice (generală, p. 9—13 și specială la fiecare secțiune), care nu se limitează la lucrările în limba franceză.

În această revistă nu putem prezenta decât titlul I (p.: 13—107, tipărite cu caractere mici) consacrat economiei antice, cu următorul plan: Privire generală (p. 13—19); cap. I: Economia antică înainte de dominația romană, cu 4 secțiuni: economia egipteană (p. 21—25); mesopotamiană și persană (p. 25—30); feniciană și cartagineză (p. 30—33) și greacă (p. 33—43), și cap. II: (p. 44—107) despre economia romană, care cuprinde, potrivit concepției autorului, și perioada de trecere (sec IV—VII), bizantină și occidentală, până în 717.

Și cititorul preocupat de problemele antichității va acorda toată atenția prefeței unde sint definite pozițiile autorului (și care debutează semnalind rolul lui Marx în afirmarea istoriei economice ca știință și ca disciplină autonomă). Neîncrezător în determinismul istoric (pe care însă îl reduce la un mecanicism — cu legi imuabile ca acelea ale naturii — astăzi depășit), și respingînd cu drept cuvînt factologia « istoriei istorizante », autorul preconizează o istorie economică bazată pe ideea de sisteme tipice, animate pluralist și variabil de « forțe motrice » caracteristice, cu perioade de trecere de la un sistem (economic, de civilizație) la altul, sistemul fiind « un complex coerent ieșit din diferite tipuri de structuri, care îi comandă evoluția » (p. 4). Acest istorism clasificatoriu și generalizator nouă ne apare ca o varietate de determinism nemechanicist.

Manualul este conceput să fie un « pendant » al cursului de istoria instituțiilor și faptelor sociale ale antichității². Economia antică este caracterizată atît prin diversitatea ei (istorică, geografică, politică și tehnică), cît și prin caracterele comune: dezvoltarea agriculturii și industriei, urmată de o stagnare notabilă; perfecționarea neîncetată a schimburilor și afirmarea structurilor monetare și de credit. Autorul admite judicios că uneltele nu prezintă timp de milenii decît puține inovații și constată că o « adevărată » mare industrie n-a putut să-și ia avînt, din lipsa mașinilor. Cauza? « Le grand responsable... semble être l'esclavage et ses séquences (colonat, servage)... Du fait de l'esclavage, il n'y a pas eu, dans l'Antiquité, ni machinisme, ni „salarariat”, organisé » (p. 16).

Neputînd intra în amănuntele sugestive ale tratării, vom semnală numai cîteva teze izolate. Avîntul comercial sub regi, la Roma, este atribuit străinilor (p. 48). Dobînda (*fenus unciarum*), ea în părerea dominată (criticată de M. Nicolau, vezi Studii clasice, VII (1965), p. 12—13), s-ar fi ridicat la 100%. Forța motrice a vieții economice romane este căutată în expansiunea politică (p. 50: sec. V), în război (p. 51: sec. IV), în cuceriri (p. 55: finele republicii), în succesul politicii externe și efectele victoriilor (p. 67: originea capitalismului roman). În Egipt, forța motrice ar fi fost Nilul. Studiînd mîna de lucru servilă în lumea romană, autorul conchide just că sclavii elimină puțin cîte puțin orice muncă liberă, de unde stagnarea industriei (p. 56—58). Schițînd situația industriei în Imperiul de sus (p. 76—77) și expunînd « semnele prevestitoare ale declinului și criza din sec. III », autorul evocă eforturile de îndreptare ale împăraților și tripla opresiune: monetară, profesională și fiscală. Perioada de trecere dintre 476—717 este caracterizată în Occident prin declinul comerțului și industriei, prin întărirea proprietății și înflorirea agriculturii în mîinile celor bogați, stăpîni de pămînt, iar în Orient, ca o redresare prin dirijism industrial, control comercial și « socialism » țărănesc (ghilimelele autorului). Aici termenul de « socialism » desemnează reacți-

² Vezi cursurile prof. R. Besnier (litografiat); R. Monier în colaborare cu G. Cardascia și J. Imbert; Mallet; J. Ellul (ajuns la ed. 2); J. Lamberc (litogr.) și recenta *Histoire des Institutions de l'Antiquité* (1967) a prof. Jean Gaudemet, pe care o vom prezenta în nr. viitor al revistei noastre.

varea solidarității de obște sătească liberă, cu ponderea ei variabilă încă foarte controversată (mai ales la Bizanț), și în care se dezvoltă formele de dependență în parte legate și de colonatul sec. II—IV, cu dubla lui origine servilă și liberă (P. Collinet).

Pentru definirea mării majorității a sistemelor economice antice, autorul folosește o terminologie din care lipsește tocmai termenul de sclavagist, nu apare cel de feudal³, dar abundă cel de *dirijism* (p. 23: Egiptul), *liberal de tip precapitalist* (p. 43: Mesopotamia), *capitalism liberal comercial* (p. 32: Cartagina), « véritable système capitaliste », avînd ca scop « comme dans tout système capitaliste⁴, la recherche du plus grand profit » (p. 35—36: Atena); « les débuts d'une exploitation capitaliste » (p. 51: domeniul lui Cato censorul); triumful *capitalismului comercial* (p. 55: Republica romană). Capitalismul modern, industrial, inseparabil de crizele ciclice și întemeiat pe o bancă de stat (p. 66), a fost necunoscut antichității, notează în mod repetat autorul.

Nu e locul să insistăm aici asupra poziției cu totul diferită a istoriografiei române în această problemă de terminologie, care este și una de fond. Poziția autorului se clarifică în general prin explicațiile de la p. 216—217, unde se răspunde negativ la întrebarea dacă economia sec. XI—XIV a fost sau nu capitalistă. Tot acolo se dă o definiție *tutoristă* a capitalismului, amintindu-se că s-au propus 18 astfel de definiții⁵, după una din ele (*capitalism* = folosire și investire de capital) toate economiile fiind capitaliste. Analiza pentru lumea medievală (p. 217) ni se pare mai nuanțată decît imaginea care rezultă pentru antichitate⁶ din terminologia citată.

În mod evident, cum rezultă și din considerațiile de la p. 216—217, problema caracterizării sistemelor economice antice rămîne legată de acordul asupra unei definiții valabile a noțiunii de capitalism.

Cu calitățile de realizare unanim recunoscute, cu o serie de prețioase interpretări originale, și cu poziția metodologică și de concepție generală mai sus indicată, manualul prof. J. Imbert va reține atenția istoricilor noștri. El dovedește o operă interesantă, care stimulează examenul critic și independent al problemelor, și pînă la urmă deschisă dialogului atît de necesar între diferitele concepții istoriografice care se confruntă în vremea noastră, cu atît de vaste implicații.

Valentin Al. Georgescu

LUIGI CAPOGROSSI COLOGNESI, *Ricerche sulla struttura delle servitù d'acqua in diritto romano* (Quaderni di « Studi senesi », raccolti da Domenico Maffei, 14), Giuffrè, Milano, 1966, 201 p.

Lucrarea de față nu este decît un recent exemplu (vezi StCl, IX, p. 365—368) al succeselor pe care fecunda romanistică italiană le realizează constant în afirmarea științifică a tinerilor cercetători. Deși restrîns, subiectul era potrivit pentru o tratare monografică, dată fiind importanța

³ Folosit în istoria socială a antichității (Egipt, Mesopotamia, Sparta) de mulți istorici nedeterminiști.

⁴ Sublinierea noastră.

⁵ Cf. și acest pasaj semnificativ (p. 66): « S-a pretins uneori că a existat identitate de dezvoltare între sistemul financiar antic, roman în particular, și capitalismul financiar modern. Se pare că această comparație este falsă: diferența principală între cele două forme de capitalism este absența unei bănci de stat la Roma ».

⁶ Autorul folosește indeosebi definiția capitalismului în funcție de profitul maxim, de rolul industriei și mașinismului, de existența unui salariat organizat.